

Академик Мијаїћ Шуковић

УСТАВ ЗА КЊАЖЕВИНУ ЦРНУ ГОРУ ОД 1905.

Устав за Књажевину Црну Гору п р в и је устав државе Црне Горе. Од њега почиње историја писане уставности у Црној Гори. Један је од стубова црногорског идентитета и политичког ентитета. Размеће је у развојном успону црногорске државе и црногорског друштва. Значајан је државноправни, политички и културни искорак у успостављању правних основа и координата поретка Црне Горе и почетних облика политичке демократије у њој. И потенцијал за усмјерења ка успостављању демократије развијеније од уставно одређене. Чинилац је који је државу Црну Гору учинио модернијом и савременијом за ондашње вријеме. Важан је дио коријена правне мисли и правне културе у Црној Гори. Све га то чини вриједном творевином у историји Црне Горе, са вриједним и прогресивним дејством у вријеме настанка и важења.

Садржина Устава

а) Слободе и права држављана

У Уставу за Књажевину Црну Гору од 1905. године, прогресивно за оно вријеме, конципирана је и уставно гарантована широка, за ондашње вријеме готово комплетна, листа слобода и права "црногорскијех држављана". Уставно су им загарантовани: лична сло-

бода, слобода савјести без икаквих ограничења, слобода "вјерозаконскијех обреда" свих признатих вјероисповијести, слобода изражавања "мисли говором, писмом, штампом или сликама", слобода штампе, неповредивост, "тајне писма и телграфскијех депеша осим у случају рата и у ситуацији кривичне истраге", слобода збора и удруживања "у циљевима који нијесу противни законима", право на жалбу "против незаконитијех поступака власти", право гласа "сваком црногорском држављанину који је пунољетан ... без обзира колико плаћа дације", неповредивост стана, својина "ма какве природе она била", одговорност само под условима утврђеним законима и на начин "како је закон одредио", лишење слободе и притвор дозвољени су само под условима "које је закон одредио", право да нико не може бити суђен "док не буде саслушан или законитим начином позван да се брани", казна се може установити само законом, а примјењивати једино на дјела "за која је закон рекао да ће се том казном казнити" и тако даље. Укинута је смртна казна "за чисто политичке кривце", осим "покушаја или извршења атентата на личност Књаза Господара и чланова Владалачког Дома".

Установљена је обавезност основног школовања и загарантовано да је "бесплатно у јавнијем основнијем школама", што значи да је уставно дозвољено оснивање и приватних школа.

Општинама је загарантована самоуправа "сходно законскијем прописима".

Установљена је и посебна врста судске контроле законитости управних аката које доносе министри и указа као општих аката. Прописано је, наиме, да Државни савјет "разматра и рјешава жалбе против министарскијех ријешења у спорнијем административнијем питањима" и да "разматра и рјешава по жалбама против указа којима се вријеђају законом ујамчена приватна права". Утврђено је да су "рјешења Државног савјета обавезна за министре".

Уставно су утврђени: начело законитости, начело једнакости грађана пред законом и начело забране повратног дејства закона на штету права грађана по ранијим законима.

Овај дио садржине Устава, дакле, одликују: рецепција начела која су, више или мање, развијено и досљедно, била подлога концепцији и садржини демократских устава онога времена; одређења на линији ондашњих уставних остварења и тенденција културно и економски развијених европских земаља и листа слобода и права грађана која је на нивоу ондашњих европских стандарда.

Гарантовањем, са уставном снагом, именованих слобода и права грађана и устоличењем именованих демократских начела, Устав је значајно ограничио укупну државну власт у Црној Гори. А ограничења власти обавезом да поштује широку листу слобода и права грађана и њено стављање у положај да ради на основу и у оквиру устава и закона, и јесте главни смисао, основна суштина идеје устава и уставности.

Тим остварењем, без обзира на мањквости којих има у њему и у начину његовог доношења, дорастао је нивоу демократских потреба Црне Горе на почетку 20. вијека.

Ради потпуније оцјене значаја уставног ограничења власти, подсећам да је познати француски уставни теоретичар Г. Бурдеау написао: "Устав слободе" није само онај којим се "установљава либерални режим, него и онај којим се врши ограничење власти".

б) Органи власти, компетенције, односи

Органи власти, њихове компетенције и односи у Уставу утврђени су на начелу разликовања законодавне, извршне и судске власти. Уставно су установљени органи: Монарх / Књаз Господар, Народна скупштина, Министарски савјет / Влада, Државни савјет и независно судство.

1) Монарх / Књаз Господар

Уставно је утврђено да је држава Црна Гора "нашљедна уставна монархија са народнијем представништвом" (чл. 1).

Књазу Господару, његовим правима, Наследнику, институцији "Владачког Дома", и "Књажевском Намјесништву", посвећено је првих 40 чланова Устава, од укупно 222 колико има Устав.

Монарх / Књаз Господар, према одредбама Устава, је "поглавар државе", личност "неприкосновена и неодговорна", уставно обавезана

да "права државне власти" која су му Уставно дата, "врши по одредбама Устава" (чл. 1. и 2).

Права Књаза Господара уставно су таксативно прописана. То су: "потврђује и проглашује законе", "врховни је заповједник све земаљске силе" и "даје војне чиновне према одредбама закона", "заштитник је свијех признатијех вјероисповијести у Црној Гори", "заступа земљу у свијем односима са странијем државама", "поставља све државне чиновнике", а "у његово име и под његовијем врховнијем надзором врше своју власт сва надлештва у земљи", "даје ордење, титуле и друга одличја", даје помиловања и амнестије, "сазива Народну Скупштину у редован и ванредан сазив"... "отвара и затвара сједнице Народне Скупштине", и има право "да одлаже сједнице" и "распусти Народну Скупштину". Има и "право ковања новца" (чл. 4. до 19. Устава).

Уставно је прописано да Књаз Господар "полаже заклетву пред Народном Скупштином". Уставно је утврђен и текст заклетве. Њен есенцијални дио гласи: "заклињем се... да ћу земаљски Устав чувати, да ћу по њему и законима владати и да ћу свијема мојим тежњама и дјелима добро Отаџбине имати" (чл. 22. Устава).

2) Народна скупштина

Устав установљава Народну скупштину, као народно представништво. Прописано је да већи дио њених чланова чине посланици које слободно и непосредно бирају, на период од 4 године, пунољетни држављани Црне Горе: једанаест њених чланова су лица која врше уставом одређене функције и "три бригадира које Књаз Господар одреди".

Прописано је да се Народна скупштина састаје "редовно сваке године о Лучину дне (18. октобар по старом календару)", (чл. 42).

"Круг власти" Народне скупштине одређен је полазећи од у Уставу утврђеног начела да народна скупштина и владалац, Књаз господар, врше законодавну власт (чл. 3).

Компетенције и међусобни односи Народне скупштине и владоца у вршењу законодавне власти утврђени су слиједећим уставним одређењима:

а) "Никакав закон не може бити без пристанка Народне скупштине: издат, укинут, измијењен или обавезно протумачен" (чл. 73). "Без одобрења Народне скупштине не може се ни у којем случају дација или какав порез или прирез установити ни постојећи имијенити" (чл. 77). Нови буџет не може бити донијет без одобрења Народне скупштине, а ако она ускрати одобрење, примјењују се одређења у буџету из претходне године (чл. 91. и 92). Без одобрења Народне скупштине "држава се не може задужити", сем ако то "захтијева пријека потреба земаљска", а Црна Гора се "налази у таквијем ванредним приликама да није могуће сзвати народну скупштину" (чл. 90 и 91). "Скупштина има право анкете као и истраге у изборнијем и чисто административнијем питањима" (чл. 95). Скупштина може иницирати доношење, измјену, допуну или обавезно тумачење закона, али "формални пројекти закона произилазе само од владе" (чл. 78).

б) "Књаз Господар потврђује и проглашује законе". То је услов да закон важи (чл. 4). Сједнице народне скупштине сазива, отвара и закључује Књаз господар. Без његовог позива, она нема право да се састаје, нити има право да настави рад када владалац закључи или одложи засиједање. Владаоцу је дато и право да може распустити Скупштину.

Прописано је, на другој страни, како је већ речено а ради цјеловитости овдје се понавља, да владалац, Књаз господар, полаже заклетву "пред Народном Скупштином", и да се њоме обавезује да ће "земаљски устав чувати" и да ће "по њему и законима владати" (чл. 22).

Утврђено је, дакле:

а) Нема закона без пристанка Народне скупштине, али закон не може постати оно што она хоће а неће влада или владалац. Нема новог буџета без одобрења Народне скупштине, али не може постати буџет оно што она хоће а неће влада или владалац.

б) Народна скупштина аутономно доноси законе и одлучује о другим питањима из своје надлежности, али нема уставно право да одлучује о свом састајању, трајању и времену завршетка засиједања. У томе је потпуно зависна од владаноца.

Очигледно је да је сложена и слојевита садржина овдје разматраног дијела означеног устава. Да је саздана од више разномјерних идеја, начела, захтијева, са посебним, себи својственим кругом деј-

става. Смјерови неких од њих су међусобно супростављени. Кругови њиховог дејства узајамно се пресијецају, релативизују и ограничавају.

Садржина ниједног сегмента овог дијела Устава, због тога, није и не може бити апсолутни репрезентант цјелине. Нити има основа и оправдања да се цјелина своди на један од њих, било који. Цјелину садржине овог дијела Устава чине укупност и међузависност свих приказаних сегмената. Цјелина се може потпуно сагледати и вредновати само са сагледавањем и вредновањем сваког њеног сегмента посебно и свих њих у међусобним односима. Само тако се може дати цјеловит и научно истинит вриједносни суд.

Аналитичко сагледавање садржине приказане цјелине, наводи на закључак да је она саздана од неколико одређења са различитим степеном демократичности. Резултати су сљедећи:

1) Народна скупштина није искључиви носилац функција законодавне власти и није установљена са обиљежјима и квалитетима парламентаризма, какав је онда постојао у оним европским монархијама које су имале поретке створене на начелима енглеског типа монархије.

Влади и Књазу господару дата су овлашћења чијим коришћењем они могу легално у животу дезавуисати одлуке Народне скупштине и спријечити да постане важећи закон, законски текст усвојен у Скупштини.

Али, Народној скупштини је дат у надлежност битан удио у вршењу законодавне власти. То се огледа у утврђењу да се ниједан закон не може донијети, измијенити, укинути и протумачити са обавезујућом снагом без ње.

Са теоријско-моделским приступом у сагледавању садржине и оцјењивању овдје приказаног дијела означеног Устава, описана ограничења законодавне власти Народне скупштине, лако и веома брзо се уоче, јасно се виде, па се на њих и концентрише пажња. Не ријетко, на томе се и задржи даље сагледавање и оцјењивање. То се узима као адекватан репрезентант цјелине. То је очигледно у садржини објављених текстова о означеном Уставу. То је, као што је већ речено, врста једностраности која неизоставно води погрешним вриједносним оцјенама.

2) Народу Црне Горе уставно је гарантовано да има решавајући глас у процесима бирања састава Народне скупштине.

Као што је први пут са овим Уставом установљено народно представништво као законодавни орган, тако је овим Уставом први пут у Црној гори народ добио решавајући глас у бирању оних који народ представљају. То јесте прогресиван искорак у одређењу политичког статуса народа у односу на доуставно стање. Али, није само то. Тиме су створене нормативне и институционалне претпоставке - учешће народа у изборним процесима и рад Народне скупштине, у садејству са гарантованим политичким слободама - за развијање политичког живота у Црној Гори, за његов развојни успон. Отворен је пут, у извјесној мјери и институционално обезбијеђен, за уношење напредних идеја из тада настајућих малобројних интелектуалних слојева народа у структуру државне власти. Све то има велику историјску и развојну демократску вриједност.

3) Иако је "круг власти" Народне скупштине ограничен, и са тим кругом власти народне скупштине битно је редукована до тада апсолутна, ничим ограничена, власт владоца, Књаза господара, у најважнијој сфери власти, у законодавној сфери. Битно је редукована, упркос чињеници да су му уставно остављена значајна права и у тој сфери.

Суштински, тиме је уставно осигурано успостављање у реалности уставне, а укидање апсолутне монархије. Тиме је и отворен процес који је у другим земљама, у наредним фазама развитка њихове уставности, девео до преображавања уставне у парламентарну уставну монархију. То се огледа у уставним одређењима којима је утврђено да је владалац, Књаз господар, обавезан да се покорава Уставу и законима, да све функције власти које су му повјерене врши на основу и у оквиру Устава и закона. У одређењу да владалац против одређења Народне скупштине не може доносити законе, као што је то чинио до доношења Устава. У одређењу да владалац полаже заклетву пред Народном скупштином.

Тиме су, такође, не само симболично, извориште и карактер власти владоца утврђени другачије у односу на доуставно стање. Утврђени су на линији демократизације.

Разлика у демократским квалитетима три означена облика монархије, позитивно одликује садржину овдје разматраног дијела означеног устава и даје му вриједан историјски смисао.

4) Укинута је постојање дотадашњих архаичних зборова, сасанака и вијећа у Црној Гори и одређено да их замјењује Народна скупштина, чији су начин бирања и "круг власти" уставноправно

регулисани. Арханџни зато што су њихове саставе чинили "бирокуратско - главарски слојеви", а не од народа непосредно бирани народни представници. И што начин њиховог конституисања, њихове компетенције и начин њиховог одлучивања, нијесу били правно ни профилисани ни уређени.

3) Министарски савјет / Влада

Извршна функција власти уставно је повјерена Министарском савјету / Влади. Министарски савјет је "на челу државне службе", "стоји непосредно под Књазом Господаром", а чине га министри, који "полажу заклетву Књазу Господару: да ће му бити вјерни и да ће се савјесно придржавати Устава и земаљских закона".

Књазу је дато уставно право да по својој вољи, а не по вољи скупштинске већине, "поставља и разрешава министре" и да "по своме нахођењу поставља једног од њих за предсједника Министарског савјета".

Уставно је утврђено право Министарског савјета да доноси "наредбе за извршење закона и наредбе које потичу из врховне и надзорне власти Књаза Господара". И обавеза да у "наредбама за извршење закона мора именовати закон на основу кога се издаје". Овлашћен је да предлаже доношење, измјене, допуне и обавезујуће тумачење закона. Иако је предвиђено да и други могу подносити те предлоге, уставно је прецизирано да "формални пројекти" закона, њихових измјена, допуна и обавезујућих тумачења "проишле само од владе". Министарском савјету уставно је дато и право да може повлачити приједлоге (уставна је синтагма: "Влада може узети на траг...") за вријеме њиховог разматрања или и након усвајања у Скупштини "са својим измјенама и допунама" које "Влада не усвоји". Право које је омогућило Министарском савјету да спријечи да постане закон сваки у Скупштини изгласани законски текст који он не жели.

Министрима је дато право "да присуствују скупштинском сједницима", да "могу учествовати у претресању сваког предмета који је на дневном реду", да буду у Скупштини саслушани "кад би год захтијевали" и да "још једном говоре о предмету пошто се претрес о њему заврши".

Није утврђена инкопатибилност истовременог вршења министарске и посланичке функције. (Чл. 74, 78, 79, 87, 88, 104. до 107. Устава).

Установљена је, дакле, Влада на начелима јаке Владе у систему власти.

4) Судство

Начела о судској власти су: независност судова, уставно гарантовање законске заштите судија од премештаја, отпуштања и пензионисања; јавност суђења, сем када другачије налажу морал или разлози реда; право на одбрану и браниоца; обавеза суда "у свакој пресуди и сваком решењу" мора навести "разлоге и законске одредбе на којима су они основани".

Утврђено је, са уставном снагом, да будућу судску функцију могу вршити само дипломирани правници, чиме је одстрањено из живота дотадашње нешколовано и непросвијеђено судство.

И за судове су обавезујућа напријед наведена, уставно утврђена начела: начело законитости, начело једнакости грађана пред законима и начело забране повратног дејства закона на штету права грађана стечених по ранијим законима.

5) Државни савјет

Дужности Државног савјета таксативно су набројене, у 16 тачака (чл. 120). Његове дужности су савјетодавног и контролног карактера. Међу њима су и: "да проучава законске предлоге које Влада подноси Народној Скупштини и да даје своје мишљење о њима"; "да разматра и рјешава жалбе против министарских рјешења у спорнијем административним питањима" и жалбе "против административних рјешења донесенијех по предметима за које министар по закону није надлежан или кад прелазе круг његове законом одређене власти"; "да разматра и рјешава по жалбама против указа којима се бријеђају законом за-

јамчена приватна права” или је ”указом повријеђен какав државни материјални интерес у корист грађана”.

Установљена је, дакле, својеврсна контрола законитости управних аката и указа који су општи акти, што је била ријеткост у оно вријеме.

Укуности и јединство свих дјелова чини садржину Устава

Садржина Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године, дакле, врло је сложена и слојевита. Укупност и јединство свих приказаних дјелова и оних овдје неприказаних, чини садржину његову. И као цјелину исправно га је оцјењивати. У науци је утврђено да и тачан вриједносни суд дијела цјелине, ако се и када уопшти и протегне на цјелину, прелази у произвољност.

За сагледавање његове садржине значајно је констатовати и слједеће: Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године нема ниједну иницијалну капислу за социјалну експлозију.

Мошиви и октроисани начин доношења

Књаз Никола I, без судјеловања народних представника и без изјашњавања народа на било који начин, донио је и ”подарио” Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године. Донесен је, дакле, на недемократски, октроисани начин.

Логично је да га је његова тежња да уставноправно формулише, учврсти и заштити своју владалачку позицију, мотивисала да донесе означени устав. Јер, свака власт која доноси устав, тако је било раније а тако је и сада, тежи да своје постојање, своја овлашћења, исказе и у уставном документу и да их и на тај начин осигура. Постојање тог мотива поткрепљује и више конкретних и познатих чињеница.

Није тај мотив, међутим, једини његов мотив да донесе Устав. Као што ни једној појави, у природи и друштву, не претходи само један узрок, него мноштво услова и разлога, који скупа и у садејству,

доведе до појаве. У конкретном случају то и поткрепљује више података записаних у историјској литератури, који бар наговјештавају, ако не и поуздано потврђују, постојање и других мотива и разлога који су дјеловали да Књаз донесе Устав. То су подаци који непорециво доказују да је Књаз Никола дјелима доказао одређење да ради у корист народа Црне Горе, да је улагао напоре да Црна Гора не заостане у чињењу оног што доприноси њеном престижном угледу у скупу ондашњих сусједних држава, да је тежио да Црну Гору учини модерном државом, да је "са заносом дјеловао да Црна Гора буде дио културног свијета европског". А будући да су све европске културне земље тада имале уставе и да се сматрало да је постојање устава у једној земљи услов њене модерности и напредности, нема сумње да је Књаз Никола и тим својим циљевима био мотивисан да припреми и "свом народу подари Устав".

Но, било да је један или више мотива одредијелило Књаза да донесе Устав, на садржини и квалитету мотива и начина доношења, није исправно заснивати вриједносни суд о њему. Јер, од часа када једно дјело - правно, литерално, умјетничко и слично - постане самостално, када почне његов засебан живот, хтјења његовог творца и његов начин обзнањивања постају ирелевантни за утврђивање и тумачење његове стварне садржине, а тиме и за његово вредновање, иако ниједно дјело није без имена творца. Тако је свуда и у сваком времену. То важи и мора да важи и за сваки устав, па и за Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године.

Суд о вриједности означеног устава, као и сваког другог, о његовом правном, културном, политичком и укупном значењу и значају, историјском и развојном, исправно је утврђивати по његовој садржини, каква она стварно јесте, по његовим стварним и потенцијалним ефектима, по томе колико одговара историјској ситуацији у којој је донесен и примјењиван, објективно, без обзира на идеје, на изворе и узоре надахнућа, на мотиве његовог творца, на начин његовог доношења. Подређивање његове садржине мотивима и начину доношења, странпутица је.

Устав, њриликe и односи

Научно разматрање и вредновање уставних аката и закључивање о њиховом значењу и значају, а тиме и о њиховој вриједности, историјској и развојној, мањкаво је, као и када су у питању друге по-

јаве у друштву, ако се чини искључиво са теоријског и моделског становишта, становишта највећих висина херојског продора правне мисли на културно најразвијенијим дјеловима ондашњег свијета. Искључивост овдје, као и свуда друго, нема научно оправдање и утемељење.

Нема научно истините и цјеловите вриједносне оцјене уставне садржине ниједног дијела и цјелине разматраног устава ако се она истовремено не оцијени и не вреднује и у склопу прилика и односа у Црној Гори и њеном окружењу у вријеме његовог доношења. У контексту ондашњег стварног друштва, ондашњих стварних људи који су чинили то друштво. У склопу процеса у тадашњем црногорском друштву, процеса који су, као и свуда друго и увијек, испуњени и сукобима групних тежњи и дјеловања, а не само складношћу и прогресивним усмјерењима. И у контексту законитости које су се неизбјежно морале манифестовати, јаче или слабије, у таквом друштву.

Уставноправној науци је утврђено: вриједносни суд неке уставне садржине, изграђен са становишта прилика и односа, података о сложеној, слојевитој и противречној конфигурацији збиље - често је другачији од вриједносног суда који произилази са чисто теоријског и моделског становишта. Заблуда је и грешка ако се и када се занемарује чињеница да за правна рјешења из првих година овога вијека нијесу адекватна и права мјерила, садржина и дometи авангардне правне мисли у садашњости, у посљедњим годинама овога вијека.

Одвајање разматрања и оцјењивања Устава од његовог егзистенцијалног друштвеног амбијента, није мање ненаучно, ризично, штетно од њиховог одвајања од општих теоријских премиса и одређења.

Више чињеница о конфигурацији друштвене збиље у Црној Гори и у њеном окружењу у вријеме доношења предметног устава и објашњавају разлоге и упућују на друштвену условљеност уградње у уставна одређења појединих дјелова његове садржине. Објашњавају макар толико да се разумије њихово уставно уграђивање.

Из реченог слиједи потреба и корисност да се изложи и неколико чињеница које говоре о духовним приликама и односима у вријеме доношења означеног устава.

1) Приказана уставна расподјела компетенција Народне скупштине и владоца у вршењу законодавне власти није била усамљена у ондашњој уставној стварности у Европи. Напротив, она је била

обилежје устава европских монархија, па и са дужом уставном традицијом које су, као што је то учинила Црна Гора, слиједиле ондашњи њемачки тип монархијске владавине. Тип који је био другачији од ондашњег енглеског типа монархијске владавине. По њемачком систему, владалац је ограничен само законом и уставом, а по енглеском још и вољом парламента. По енглеском систему, владалац не може постављати министре који не уживају повјерење народног представништва, а по њемачком, може.

2) Монархија је, у вријеме доношења означеног устава била средишња и најважнија институција државе Црне Горе, са дужом историјом. У том времену била је дубоко укоријењена у црногорско друштвено ткиво. Монархију и монархијски облик владавине, дакле, тадашњи устав преузео је из живота, а није их он креирао. А зна се, све што се преузима из живота, преузима се са респектовањем најбитнијих садржаја које преузето има у животу. У конкретном случају то је и логично зато што историјско искуство, како пише великан уставноправне науке Слободан Јовановић, казује да монарха "је немогуће ограничити на улогу шефа управне власти" (О држави, стр. 275).

3) На тлу Црне Горе до 1905. године, није се десила ниједна од три европске револуције. Ни политичка, чија је суштина ширење и учвршћивање слобода и права човјека и грађанина. Ни индустријска. Ни духовна, са смјером превазилажења схватања о држави као неприкосновеној и неограниченој власти и устоличења схватања и праксе владавине права и схватања да облик власти, режим, органи власти, произилазе из слобода и права човјека и грађанина.

Политички живот до тада у Црној Гори није био превазишао стање закржљалости. Грађани су били међусобно неповезани. Били су без могућности међусобне комуникације у политичком животу. А то значи без могућности и способности да успјешно и брже откривају и утврђују која је политика, са којим нијансама, у интересу црногорског народа и њиховом. А у недостатку развијенијих политичких веза и односа, успостављају се везе и односи нижег нивоа - клановски, нездраво амбициозни, групно - родовски, групно - племенски и сл. Зато су били прикладни за манипулисање од стране амбициозних "политичких кортеша" који су се већ тада појавили и дјеловали.

Црногорско друштво у вријеме доношења Устава је било у многоме п р е д п о л и т и ч к о. Носило је у себи неизвјесност што ће се заиста догодити када се "скине" моћ апсолутног монарха у

Црној Гори. У таквој ситуацији заиста се не могу ни чинити велике ствари без ризика.

Ту неизвјесност и очекивања недемократских токова, након уставнољења уставних координата, потврђује и чињеница да је врсни интелектуалац онога доба и приврженик демократији и личним слободама, војвода Симо Поповић, са још неколико других истомишљеника, одвраћао Књаза од доношења Устава.

Творац Устава, било ко да је био, дужан је био и у том реалитету, у његовим рефлексијама, већ испољеним, реално очекиваним и могућим - тражити извориште, усмјерења и ограничења за концепцијско и садржинско обликовање Устава, а не само у теорији и искуствима других.

4) Црногорско друштво у историјском периоду у којем је донесен Устав, није се носило само са опасностима од ратних сукоба и суровим сиромаштвом, него и са нередом и самовољом, недостатком политичке културе, неписменошћу.

5) Конкретна црногорска ситуација у вријеме доношења означеног устава била је сложена, сурова, противречна. Економска основа била је веома неразвијена. Упркос знатнијег културно-просвјетног и друштвено - политичког напретка Црне Горе у току последње три деценије 19. и на почетку 20 вијека, Црна Гора у вријеме доношења означеног устава није ни била политички и духовно припремљена за онакав политички живот какав су подразумијевали ондашња врхунска достигнућа и захтјеви развоја демократије тада најразвијених европских држава. Савременик и добар познавалац ондашњих прилика у Црној Гори, војвода Симо Поповић, у својим Мемоарима констатује (стр. 476) да бројни Црногорци тада и нијесу знали шта садрже "демократске основе". А ондашњи митрополит Митрофан Бан, у писму писаном у мају 1907. године, прилике у Црној Гори у вези са Уставом описао је овако: "Парламентаризам, устав, не може у Црној Гори да буде као што то бива у другим земљама. Многи разлози то не дозвољавају. Наш народ за то нема спреме. Његов је карактер нешто особито; прошлост му је оригинална; синови његови несложни и уставном животу непривикнути; па при оваквим околностима да Господар остави широко поље Скупштини, значило би оставити земљу као брод на морској пучини без капетана и кормилара". (Мемоари. С. Поповића, стр. 494).

Неповољност за доношење Устава била је и тадашња усмјереност у Црној Гори ка јакој централној власти, ка рјешавајућој ријечи мо-

нарха у свему. Усмјереност коју је изнедрила и учврстила историја и која је у народу широко прихватана.

Тадашња црногорска ситуација, дакле, потврђује да у друштвима не постоје само снаге и орјентације ка демократским рјешењима, него и снаге које воде одржавању постојећег, које су конзервативан. Да у једно те исто вријеме постоји "неколико тавана" у стварности једне државе.

Може се жалити што је такво стање било у Црној Гори око 1905. године, али дужност је уважавати стварност онаква каква је била и узети је у обзир приликом разматрања и оцјењивања Устава. Јер, стварност која је постојала морала је неизбежно ударити печат на концепцију и укупну садржину ондашњег Устава Црне Горе и на начин његовог доношења.

Ово тим прије што је сложен прелазак из апсолутне монархије у демократске системе. Ни у овом преласку, као нигдје у животу, наглост по читавој ширини није природни ток. И у том преласку сврховитост ширине и дужине искорача зависна је од њиховог прилагођавања и подвргавања цјелокупном културно - идејном склопу, социолошкој ситуацији и природи тог преласка. Наглост, за коју у стварности нијесу сазрели услови, носи собом ризик који може бити једнако велик као и корист коју доноси.

Казано је поуздана чињенична основа из које произилазе три закључка:

Прво. У условима веома замршеним на више равни црногорске ондашње стварности, доносилац Устава фактички и није могао имати апсолутну аутономију у одређивању за избор с а м о демократских рјешења при изради концепције и садржине Устава. Био је под фактичком пресијом стања у друштву. Стања као процеса, као историјске и обавезујуће чињенице. Стања које није са извјесношћу пружало гаранције да ће унутрашњи развој Црне Горе и рјешавање општих и појединачних проблема, без одлучности и моћи владаоца, бити с а м о у интересу друштва и државе, на линији прогреса.

Друго. Садржина Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године носи обиљежја свога доба и свога народа. Носи сложене социолошке и политичко - социолошка ситуације црногорског друштва онога доба, али и сурове и противурјечне стварности. Нема поуздану чињеничну подлогу доктринарна тврдња, иако је племенита жеља, да су у Црној Гори 1905. године постојали р е а л н и услови да се у

Устав угради рјешење којим би се "круг власти" народне скупштине одредно р а д и к а л н о другачије од тада у Уставу усвојеног и напријед приказаног. Та тврдња не може имати већу снагу од претпоставке за доказивање.

Још два елемента битна су за постизање већег степена реалности вредновања овог Устава. То су:

а) Већина устава европских монархија, донесених послје 1905. године, међу којима је и Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године, садрже рјешења којима су монарху дата веома слична права у процесима вршења законодавне власти. И у данашње вријеме, 90 година послје његовог доношења, има уставно обезбијеђене доминације шефова држава у системе власти. Чак и веће од обезбијеђене у уставним одређењима о којима је овдје ријеч. Не ријетко, уставни и у садашњости садрже рјешења која омогућавају да се и изван представничког тијела доносе прописи о порезима, прирезима и другим дажбинама. И да се подзаконским актима уређују односи који су се, по означеном уставу, могли уређивати само законима.

б) Право шефа државе да проглашава законе усвојене од народног представништва утврђују готово сви савремени уставни у свијету. Има то и објашњење и много оправдавајућих разлога. Судаћи по оном како се то право остварује у реалности, оно у већини садашњих устава садржи овлашћење шефу државе да враћа народном представништву на поновно разматрање изгласане законе са критичким указивањима која имплиците траже измјену појединих решења у њима. Гледано фактички, а не само теоријски, то није много далеко од оног што се почетком овог вијека подразумијевало под правом владоца да потврђује законе. Уосталом, то право је и онда остваривано доношењем само акта о проглашењу закона, који и данас доносе шефови држава, без супотписа предсједника народног представништва или са његовим супотписом.

Уставноси умјесто самодржавносии и у реалносии

Историја, социологија, политикологија и ниједна друга грана науке нијесу до сада сабрале и на систематичан начин исказале промјене у стварности Црне Горе произведене доношењем, садржином

и примјеном Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године. Промјене на подручју фактичког увећања људске слободе и политичке демократије; развојног уздизања црногорске државности и духовности у Црној Гори; разумијевања, усвајања, ширења и учвршћивања прогресивних идеја устава, уставности и законитости у Црној Гори; увећања сигурности, личне и имовинске; осигурања једнакоправности и на другим подручјима друштвеног живота. Док се то не учини, основу за закључивање о свему томе чине и једино могу чинити појединачни подаци из ондашње црногорске стварности. Они који су неспорни у историји и они које су забиљежили и у писаном облику оставили савременици, чији је положај у структури власти, у политичком и културном животу и интелектуални ниво, гаранција да су заиста познавали стварност у којој су живјели, да су заиста зналачки могли запажати кретања у стварности и да су тачно биљежили запажено. Поузданијих података за сада нема. Зато се у овом дијелу рада, као чињенични основ закључивања, користе подаци из тих извора. То су сљедећи подаци:

1) Народ је у цијелом десетогодишњем периоду примјене означеног устава непосредним и тајним гласањем бирао чланове Народне скупштине. Њен изабрани састав, у читавом том периоду, дакле, био је резултат изборне воље народа. Као и у Уставу, тако и у стварности, народ је заиста има решавајући глас у бирању чланова Народне скупштине.

2) Народна скупштина се за све то вријеме састајала како је уставно одређено. Континуирано и без прекида вршила је уставно јој одређени "круг власти". Радила је споро, али њени учинци су знатни. Подужи је списак закона које је она донијела. Међу њима су и тако значајни, за државу и грађане, као што су: **Кривични законик** (1906), **Закон о јавним правозаступницима** (1909), **Закон о поступку судском у кривичним дјелима** (1910), **Закон о устројству судова** (1910), **Закон о Државном савјету** (1909), **Трговачки и мјенични законик** (1910) и тако даље. Сваки овај и други донесени закон, упркос стручним и другим недостацима у њима, значио је корак напријед у отклањању доношења одлука "по личном нахођењу и увиђавности", отклањању самовоље и суђења "од ока". Сваки је, у извјесној мјери, ограничавао самовољу појединаца и учвршћивао ред и законитост. Сваки је донесен позивом на Устав и образлаган и тежњом оживотворења Устава. Укупношћу свега тога, радикално и на линији прогреса, измијењено је доуставно стање на подручју вршења законодавне власти и законитости.

У литератури нема података који би говорили да је спутавана или спречавана Народна скупштина у вршењу функција које су јој уставно дате у надлежност, да је угрожаван степен њене аутономности, уставно утврђен.

О фактичкој власти Народне скупштине и о односима између ње и Књаза односно Краља у процесима десетогодишњег вршења власти, војвода Симо Поповић је записао и оставио више података. Он је био изузетан интелектуалац и државник. "Скоро 40 година био је у служби Црне Горе". Између осталог, као министар просвјете и црквених питања, члан Државног савјета и Уставног одбора (мада није "био за доношење Устава 1905. године и увођење уставног система владавине у тадашњој Црној Гори, из разлога што она за то није била припремљена претходним извођењем државних реформи"). У "Мемоарима" (Цетиње - Подгорица, 1995.) зналачки и рељефно је описао "начин владања у Црној Гори" на крају 19. и на почетку 20. вијека. Те чињенице су гаранција која даје право да се његовим записима поклоним пуна вјера.

Из обиља података о односима у процесима владања у Црној Гори, садржаних у "Мемоарима", издвајам и овдје наводим слиједеће, за разматрану тему релевантне, Симове записе:

Народна скупштина је "радила све што је држала да је за добро народа". Својим радом је "све више изазивала неповјерење и незадовољство Књаза" (стр. 485). "Дух којим је Скупштина дисала, задавао је бригу Књазу", али није улазио у сукоб са њом (стр. 481). Скупштина је, осим послова из њене уставне надлежности, путем свог анкетног одбора, извршила контролу трошења средстава из државног буџета прије 1905. године, зашто је издејствовала пристанак Књаза. То је онда било значајно питање, чије решавање је изражавало односе моћи скупштине и књаза. Незадовољство скупштинске већине са радом владе чији је примјер био Л. Мијушковић, био је разлог да Књаз 6. новембра 1907. године разријешити ту владу. Нову владу, чији је премијер био М. Радуловић, која је у литератури оцијењена као "демократски орјентисана", Књаз је именовао на предлог скупштинске већине и по њеној вољи (стр. 480 - 482).

Уставни живот у Црној Гори, дакле, ограничено је власт Књаза господара не само онолико колико је уставно одређено него и више од тога. Чак и у доношењу одлука које су уставно одређење као његова искључива надлежност.

2) Влада и Државни савјет, према неспорним историјским чињеницама, такође су у реалности вршили своје уставне функције.

О усмјерености рада Владе и њеној моћи у односима са Књазом, говори и податак, који је записао Сима, да је Влада пустила "из тамнице људе који су годинама лежали у њој без испита и суђења, једино по наредби Књажевој", што је Књаза "јако увриједило и озлоједило", али је био без моћи и права да то спријечи (стр. 483). Податак који казује о узмицању Књажеве власти у реалности пред Владином уставном обавезом да обезбјеђује остваривање уставних одређења о слободама и правима и уставних одређења за задржавање у затвору.

Овом његовом свједочењу о усмјерености рада Владе додајем да су у литератури изнесени и подаци који казују да је министар унутрашњих дјела у расписима које је упућивао подручним органима давао инструкције, упуства и налоге да се ради на упознавању грађана са садржином Устава, посебно са садржином одредаба о правима и слободама грађана.

3) Подаци неспорни у историји казују да је унапријеђен и рад судова и да је знатније подигнут ниво законитости и реда.

Подаци, дакле, казују да је Устав од 1905. године резултирао успостављањем и у реалности уставно установљених органа власти, редовним функционисањем тих органа, вршењем функција власти на уставно одређени начин и са завидном моћи, ако не и надмоћи, Народне скупштине као народног представништва. На подручју вршења власти, дакле, снагом Устава, успостављено је стање потпуно различито од преуставног стања. Сада је оно демократскије и прогресивније, са великим потенцијалом за "гурање" да се стварају још демократскији облици.

А то значи да је Устав био чинилац модернизовања, до видног степена, државноправног поретка у Црној Гори. И уздизања црногорске државности на већи степен.

У друштвеном животу доношење Устава 1905. године, само по себи, задовољило је тадашње најургентније потребе у Црној Гори које се задовољавају доношењем акта таквог карактера.

Устав је задовољио једну тадашњу социјално-психолошку потребу у Црној Гори. Неоправдано је тај ефекат заобилазити или потцењивати.

Дејством Устава и у његовом духу, измијењено је стање на више подручја црногорске стварности. О томе казују и сљедећи записи Сима Поповића:

”Устав је растресао Црногорце јаче и брже но се очекивало” (стр. 474). Политичка свјест народа је пробуђена и уздигнута (стр. 483. и даље). Учешће народа у политичком животу, увећано је. Већ у току прве двије године ”примјене Устава, поред ”Гласа Црногораца” почела су излазити још три листа: ”Уставност” у Цетињу; ”Слободна ријеч” у Подгорици и ”Народна мисао” у Никшићу”.

Дубину промјена у стварности записао је и тадашњи митрополит Митрофан у писму, писаном у јануару 1907. године и упућеном Сими Поповићу, из којег он цитира у ”Мемоарима” сљедеће реченице: ”Појмови су код нас много друкчији него што бијаху докле Ви овамо бијасте” - а био је до 1906. године. ”Ново доба, нови људи, а и прилике нове! Све је ново, а невоље су исте старе” (стр. 485).

Увид у садржину ондашњих јавних гласила казује о тадашњем настајању у реалности демократски оријентисаног јавног мњења. ”Народна мисао” је тада писала да су послје Устава ”настала нова времена” и о ”израстању покрета за већу демократију”.

Дубља и изнијансирана анализа свих доступних писаних текстова из онога доба даје резултате који су поуздана основа да се закључи: да су доношење, садржина и примјена Устава у реалности Црне Горе изазвали значајне промјене не само у државној структури него и у њеном друштвеном ткиву и животу. Да је кретање у стварности Црне Горе потврдило процјену С. Поповића, учињену на дан доношења Устава, да је са његовим доношењем ”нестало Старе Црне Горе” и да Црна Гора ”неће и не може више никада бити оно што је била” (стр. 474) - за чиме је он, према његовом запису, јако жалио. (Ово је још једно објашњење Симовог неслагања да се тада уведе уставна владавина у Црној Гори). Да су доношење, садржина и примјена Устава били чинилац који је, у комбинацији и у садејству са другим тадашњим прогресивним чиниоцима, прокрчио терен за много слободније и убрзано настајање једног новог система поимања и схватања народа, нарочито интелигенције, па и носилаца државних функција, о држави и њеној организацији, о организацији друштва, о значају и значењу уставног гарантовања слобода и права грађана, о вриједности јавног мњења, о основама и смјеру комуникација народа и власти, о свеукупним односима у друштву. Нови систем поимања и представа о

тим питањима којима је зачет и утемељен у Црној Гори нови, прогресивнији од ранијег, тип политичке културе.

Након доношења Устава у гласилима у Црној Гори уводе се у употребу, чега раније није било, ријечи и категорије: демократија, политичка култура, право народа према власти, облик владавине, демократизација државе, и тако даље. И површан увид у гласила прије и послје Устава даје сазнање о тој новини.

Није ријеч о терминима и богаћењу језика, иако је и то важно. Ријеч је о томе да њихова чешћа и осмишљенија употреба изражава зачињање дубљих промјена дотадашњег начина мишљења о држави и власти у Црној Гори, да је Устав фактички значао ослонац, гаранцију да човек, да људи, макар они најуздигнутији, почињу израстати и израстају у политичке личности, политичке људе, умјесто предуставних поданика. Да израстају у личности, у људе који нијесу само почели да размишљају о политичкој моћи људи, народа као политичког субјекта, да то разумијевају, него и да акционо дјелују у односу на власт.

Пет година након доношења Устава у гласилима у Црној Гори исказивана су и схватања о друштву као посебном ентитету, различитом од државе, Књажевине, земље.

Означене промјене у духовности, у друштвеном ткиву и стању, Уставу дају дубљи смисао, увећавају му историјски и развојни значај и значење, иако све то, наравно, није само његов резултат, осамостаљеног њега и његовог дејства, већ резултат комбинованог дејства његове садржине и улоге са дејством и улогом других тадашњих чинилаца друштвеног процеса.

Овај суд не негира и не може обезвриједити чињеница да су црногорски студенти који су студирали у Београду оштро критиковали Устав и пружали му жесток отпор. Прије свега зато што је основ њихове критике тврдња да је у Уставу "воља владоца и даље остала једини извор и уток сваке власти", да "народу није допуштено скоро ништа, а владару није забрањено ништа", да су Уставом "гарантована сва права једног апсолутног владара", а утврђене само "дужности бесправнијег грађана". ("Ријеч црногорске универзитетске омладине о приликама у Црној Гори", Београд, март 1906.) - што негирају, нарочито у тако искључивом облику, садржина Устава, подаци о функционисању државне власти након доношења Устава, стање у реалности. Зато што су за истакнуте појединце међу њима "редакције радикалних листова београдских" биле - како свједочи С. Поповић - мјеста за "вјежбање и спремање њихово за јавни живот у Црној

Гори” (стр. 475), а не сазнавање из свакодневног црногорског живота каква је стварна ситуација у Црној Гори, зашто су сазрели историјски услови а зашто нијесу. То исто казује и чињеница да њихову критику више карактерише реторика него систематична анализа социолошке ситуације, реалних могућности, рационално и разборито расуђивање, потврђено резултатима извршене анализе конкретне стварности. Не може га негирати и зато што сви извори садрже обиље података који казују да је претежан дио ондашњег црногорског друштва повољно примио донесени Устав.

Подјела црногорске политичке јавности на два ”политичка табора”, на двије познате супростављене политичке групације - на ”клубаше” и ”праваше” - иза којих су стајали поједини листови, и њихово политичко ”брзо хватање за перчин, као кокотићи када пропјевају” (Мемоари, стр. 475), тада је доживљен као ”жалосна појава”. То је, такође, елеменат црногорске стварности у прве двије године након доношења Устава. Та појава се и у историјској литератури оцјењује негативно и третира се као један од доказа о негативном дејству Устава и као оправдање што се не сматра вриједним остварењем.

Нема сумње да је друштвено негативно политичко ”хватање за перчин, као кокотићи када пропјевају” - како С. Поповић метафорично квалификује политичке сукобе именоване двије политичке групације. То међутим, није доказ да је негативно, да је лоше, што је Устав омогућио формирање политичких странака и пуну слободу њиховог политичког ненасилног дјеловања. Релевантни докази говоре сасвим супротно - да је то демократска и културна вриједност Устава. Јер, тиме су створени правни услови за остваривање политичке слободе грађана и стварање организационих облика у којима и путем којих грађани могу слободно и организовано исказивати своје мисли, опредјељења, интересе, захтјеве, циљеве за које се боре, критиковати дјеловање власти и пројекте државних одлука - што је све на линији обезбјеђивања слободе личности и демократије. Уставно омогућавање тога, пут је и јемство за успостављање, гајење и развијање дијалога, друштвено неопходног, за долажење до истине или приближавање њој. Зато је и у Црној Гори, као свуда у свијету, за човјека, за државу, за слободу, за успон духовности, већи добитак уставно гарантовање слободе политичког организовања и дјеловања, него ускраћивање те слободе.

Одвојено од тога је, наравно, нецивилизовано фактичко понашање и дјеловање политичких групација, политичких странака. Дјеловање које просперитет види и тражи у уништењу политичког супарника или противника. То је резултат својстава и различитих тежњи и оријентација - идејних, политичких, културних, класних и других појединих социјалних групација и политике као дјелатности, политичких односа и односа снага, а не производ било којег и каквог устава, као творевине. Уставни акти немају улогу, а ни могућности, усмјеравања дјеловања политичких странака. Јер, политички процеси имају своју унутрашњу логику и законитост.

Писани текстови из оног времена садрже и податке који казују да су Устав и његова примјена у пракси, у садејству са другим чиниоцима прогреса у ондашњем времену, створили у Европи слику о Црној Гори као држави са државним поретком који, уз све замјерке које су том поретку чињене, карактерише оријентација ка уставности и законитости, ширењу слобода и права грађана, учвршћењу независности судства. Без Устава, та слика не би била могућа.

Творевина са вриједним дејством

Сукцесивно су у току претходне анализе исказани аргументи и закључци о историјској, правној, културној, политичкој и укупној друштвеној вриједности, значењу и значају појединих дјелова Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године. Ослањајући се на казано, а не понављајући ништа од тога, у завршном дијелу овог рада за цјелину Устава, као комплексног ентитета, сазданог од доброг и од појединости које нијесу такве, закључује се сљедеће:

Стубови - носачи демократског карактера ондашњих устава били су: уставне гаранције тадашње стандардне листе уставних права и слобода грађана и издизање грађана из статуса поданика у статус истинских грађана у ондашњем уставноправном значењу ријечи; устоличење народа као политичко - правног субјекта и гарантовање уставних претпоставки за његово слободно укључивање у политичке процесе; гарантовање слобода штампе и политичког организовања; давање правног простора за испољавање аутентичне јавности; уставовљење народног представништва, као институције представничке демократије, са одређеним "кругом власти" у законодавној сфери;

независно судство; ограничење власти владоца и његово обавезивање уставном снагом да поштује устав и законе.

Више или мање разрађено и досљедно изведено, мање или више институционално обезбјеђена била је концепција и есенцијална садржина ондашњих устава који се у науци оцјењују као демократски за ондашње вријеме.

Као ни Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године, тако ниједан од тих устава није обликован потпуно по чисто теоријском моделу. Сваки садржи већа или мања одступања од модела, већином условљена и изњедрена специфичностима државе чији је устав али и историјском ситуацијом у којој је писан и донесен. Та одступања, па и када нијесу учињена на најбољи објективно могући начин у датој ситуацији, наука начелно не вреднује као ману, као недостатак, него их вреднује зависно од тога колико су резултат уважавања специфичности у односним државама, њихове социолошке, политичке културне и укупне ситуације. Наука уважава чињеницу да су модели унифицирани, а стварност није, и да то условљава да сваки устав мора бити особен, макар у нијансама.

Гледано у цјелини, концепција и највећи дио укупне садржине Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године на линији је и у духу начела и тенденције ондашњих европских устава, који обухватају и покривају, мање или више, успјешније или мање успјешно, свако подручје означених стубова - носача ондашњег уставног демократизма.

Рецепција страних образаца и теоријских модела, испреплетана је са рјешењима инспирисаним домаћим потребама, домаћом ситуацијом, опредјељењима творца Устава и прилагођавањем образаца томе. У том погледу особен је као и сваки други устав. То је сагласно и историјским и теоријским порукама. Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) још у другој половини прошлог вијека написао је и ово: "Нема разлога да би се сав људски живот морао изградити по ј е д н о м или по н е к о л и к о узорака. Ако у неког човјека има прилично здравог разума и искуства, њ е г о в је начин како удешава свој живот, н а ј б о љ и - не зато што би био најбољи сам по себи, већ зато што је то баш његов начин" (познато његово дјело "О слободи", преведено и објављено у Загребу 1918. страна 82. Сва подвлачења у цитату су ауторова).

Оцијењен по демократском домету своје концепције и садржине Устава од 1905. године, није у врху тадашњих уставних остварења.

Али, он не заостаје иза оног што се може означити као средишњи ниво демократизма већине тадашњих европских устава. Иза њих заостаје на подручју одређивања обима права владоца у вршењу законодавне власти, јер је у корист владоца знатно окрњио "круг власти" Народне скупштине, као народног представништва, мада је њој повјерио битан удио у вршењу законодавне власти. Са одређењима права гласа, независно од имовинског цензуса и сталности судијске функције и са установљењем својеврсне судске контроле управних аката и указа, досегао је тадашње врхове уставног демократизма, схваћеног у свој његовој ширини и садржајности.

Другачије речено: Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године, далеко је од устава који одликује начело: грађанин има право да чини све што је цивилизацијско а није уставно изричито забрањено, а држава не смије ништа чинити што јој изричито није уставно допуштено - што је обиљежје правих демократских устава. Има недемократских садржаја, мана, што је једним дијелом идентификовано и описано у првим дјеловима овога рада. Као цјелина, није у врховима уставних достигнућа ондашњег времена. Нема квалитете који би га онда или у садашњости издигли на ниво примјера за углед уставности и демократије. Упркос томе, његова садржина има обиљежја устава грађанских демократија монархијског облика владавине онога доба. Садржину која је у држави Црној Гори, дубоко приврженој слободи, увећала слободу у мјери и на начин којим се то постиже уставноправним ограничењем власти - укупне власти и сваког њеног дијела. Која је имала, гледано у цјелини, позитивну улогу у развоју црногорске државе и друштва и чије настајање и постојање, због свега тога, означава и карактерише једну веома значајну етапу у развоју и демократском успону црногорске државе и друштва. Устав је вриједно остварење, вриједна је творевина, у правној, политичкој, културној и укупној историји Црне Горе и међу саставницима коријена правне мисли, правне и укупне културе у Црној Гори.

Ништа друго да није утврдио и донио сем што је укинуо апсолутну и успоставио уставну монархију и што је признао народу статус политичко-правног субјекта, који до тада није имао, заслужује овдје исказани вриједносни суд. А он је осим тога, донио више прогресивног на подручју слобода и права грађана, судства, сигурности; у позитивном правцу је правно измијенио карактер централних органа државне власти, дајући црногорској држави карактер ондашње модерне грађанске државе, иако не и пуна својства државе парламентарне демократије; прописао је, са уставном снагом, успостављање

почетних елемената народног суверенитета. Са свим тим, као укупношћу, отворио је процесе ка још већем степену демократије. Процесе који својом природном и унутрашњом снагом не допуштају враћање назад, чији развој се више и не може зауставити, иако је њихов развој више пута до сада успораван а може бити и даље.

Устав би био још вреднији, разумије се, да је ограничавајући монархијску власт, истовремено успоставио пунију мрежу демократских институција и да није у њему окрњена законодавна функција Народне скупштине. Али, једно је оцјењивати што би било боље, а сасвим друго је питање да ли су, у конкретној ситуацији, били сазрели услови да се и постигне то боље.

Његова садржина у свим дјеловима није обликована чисто по теоријским моделима. За то постоје разлози у специфичностима тадашњег црногорског друштва, у тадашњем животу црногорског друштва и државе, мада се не може оцијенити да је све што чини одступање од модела најбоље што се могло створити у датим околностима. Још мање има мјеста да се оцијени да је постојао апсолутни детерминизам. Али, то Уставу не одузима и не може му одузети вриједност коју има његова садржина, као што одступање од модела у другим, ондашњим и садашњим уставима, ниједном од њих не одузима вриједност коју они иначе имају.

Са садржином која има приказана својства, Уставу за Књажевину Црну Гору од 1905. године, мјесто је у реду устава који су на територијама њихове важности били чиниоци прогресивних искорака на смјеру демократизације државноправних поредака и политичког живота, И са рангом у том реду око средине уставних достигнућа у свом времену. То му мјесто припада по истим критеријумима по којима су увршћени у тај ред и рангирани тадашњи други уставни европских држава са њемачким типом монархијске владавине.

Неправда је према Уставу од 1905. и историји народа којем припада, умањивати његове вриједности, сводити га на ниво историјски и развојно готово безвриједног уставног акта, уставног сурогата, док се истовремено уставни са приближно истим обимом демократске садржине издижу на ниво историјских и развојних, правних и политичких, творевина и достигнућа свога времена.

Потреба је и налог културе сваког народа да у друштвеној свијести одржава и његује вриједности које су саставнице коријена његове културе и историје. Да новим генерацијама оживљава њихов дах,

садржину, значење. Да им показује да нијесу без историјског, културног и државноправног коријена.

Мудрост једног народа огледа се и у томе како и колико испуњава ту потребу и тај налог своје културе и историје.

Тај мисаони хоризонт инспирише и предјелује да се Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године, од када почиње историја црногорске писане уставности, у далеко старијој и дубље укоријењеној црногорској историји, који је један од стубова црногорског идентитета и политичког ентитета, историјски и научно цјеловито и истинито премјерава и оцјењује. Да се о његовој појави у историјском развоју Црне Горе, на резултатима истраживачког изучавања, изграђују и исказују цјеловити историјски и правно-историјски вриједносни судови, одговарајући његовој свеукупној садржини, његовом правном, културном, политичком и свеукупном друштвеном значају и значењу у свом времену, његовој стварној историјској и развојној вриједности. Јер, пуних седам деценија минимизирани су његова вриједност, његово дејство и његов значај. Па и спуштан је до нивоа безутицајне и зато безначајне творевине, историјске и развојне. Чак му није признавана ни улога и значај до оног степена који имају идеје устава и уставности као прогресивнија и демократскија достигнућа у односу на безуставно стање, историјски и развојно.

У историографској и правно-историјској литератури о њему и његовом дејству и ефектима објављени су само краћи чланци и уџбенички прикази, у којима, највећим дијелом доминира констатовање три чињенице: да је Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године донесен на октроисани начин, да је уставноправно гарантовао доминантну позицију владоцу, Књазу господару, у систему власти, и да је омогућио легалитет формирања политичких странака и слободу њиховог дјеловања, што се оцјењује као чинилац који је узроковао "потресе политичког и друштвеног живота у Црној Гори". У којима се, дакле, дјелови истине приказују као читава истина, начин његовог доношења издиже изнад и испред његове разуђене и слојевите садржине. У којима се његова садржина редукује на један њен сегмент, не најважнији. Види се статичност одређења о компетенцијама органа у вршењу законодавне власти, а не види се развојни искорак који је учињен тим ријешењима, нити значај отварања процеса тиме покренутих. И у којима се свеукупно његово дејство своди само на један сегмент политичких процеса којима је резултирала његова примјена. При томе се и не покушава дати одговор на питање: да ли

су настали "политички потреси" продукт уставно гарантованих слобода за формирање политичких странака или су њихови извори и узроци у друштвеним, политичким, културним, класним и другим тежњама и орјентацијама различитих социјалних групација у ондашњем црногорском друштву. Узрок томе не налази се, свакако, у научним разлозима.

Никада се не може рећи да је било која творевина потпуно проучена, да је до краја све о њој сазнато и казано. То важи и за овај Устав. И за њега треба још труда, још напора, још обраде, да се спознају све његове компоненте, све његове врлине и мане, сви његови ефекти и стварни резултати.